ПРОЕКТ!

МОТИВИ
към проект на Закон за изменение и допълнение на Закона за международния търговски арбитраж

I. Причини, които налагат приемането на проекта на Закон за изменение и допълнение на Закона за международния търговски арбитраж

Законът за международния търговски арбитраж (ЗМТА), (обн., ДВ, бр. 60 от 1988 г.), както се вижда от наименованието му, е предназначен да се прилага по отношение на международен търговски арбитраж, основан на арбитражно споразумение, чрез който се решават граждански имуществени спорове, възникнали от външнотърговски отношения. Законът се основана на ратифицирани от Република България международни актове в областта на арбитража - Конвенцията за признаване и изпълнение на чуждестранни арбитражни решения от 1958 г., ратифицирана от България през 1961 г., Европейската конвенция за външнотърговски арбитраж от 1961 г., ратифицирана през 1964 г. и Закон - модел за международен търговски арбитраж, приет от Комисията на ООН по международно търговско право през 1985 г.

Като недържавен, договорен способ за разрешаване на спорове арбитражът е приложим предимно при трансгранични търговски отношения. Приложението му предоставя на страните възможност за избор на неутрална юрисдикция. Предимствата му като алтернатива на съдебното производство са бързината, липсата на публичност и формализъм. Друго ценно преимущество на арбитража е доверието на страните към избрани от тях арбитри. Значението на арбитража нараства с развитието на международната търговия и глобализацията в световната икономика.

С § 3 от преходните и заключителните разпоредби на ЗМТА (нов, ДВ, бр. 93 от 1993 г.) приложното поле на закона е разширено, като е предвидено законът да се прилага и при арбитраж между страни с местожителство или седалище в Република България, с изключение на някои разпоредби, относими само към международния арбитраж. Гражданският процесуален кодекс (ГПК) (1952 г.- отм.), както и чл. 19 от ГПК (обн., ДВ, бр. 59 от 2007 г.) допуска страните по всеки имуществен спор да уговорят той да бъде разрешен от арбитражен съд, освен ако спорът има за предмет вещни права или владение върху недвижим имот, издръжка или права по трудово правоотношение. Вижда се, че, макар да е създаден като международен и търговски, арбитражът у нас има по-широко приложение в сферата на гражданските правоотношения.

Поради зачестили злоупотреби с неформалното и свободно арбитражно производство и използването му за бързо и лесно осъждане на физически лица – потребители на услуги, ГПК и ЗМТА бяха изменени („Държавен вестник“, бр. 8 от 2017 г.), като от гражданските имуществени спорове, които могат да бъдат решавани от арбитраж, бяха изключени тези, по които страна е „потребител“ по смисъла на § 13, т. 1 от допълнителните разпоредби на Закона за защита на потребителите.

Измененията в ЗМТА от 2017 г. допринесоха за защита на правата на потребителите. Независимо от това, през последните няколко години доверието към арбитража у нас намалява. Според представителните организации на работодателите в Република България броят на арбитражните дела намалява, докато съдилищата търсят начин за справяне с увеличаваща се натовареност. По данни на по-големите арбитражи за

последните 10 години делата са сериозно намалели. Голямо е влиянието на изключването на потребителските спорове от арбитражната компетентност, но има и други причини.

В тази ситуация в последните месеци стана публично известно, че арбитражът се използва в престъпни схеми за осъждане на физически и юридически лица въз основа на неистински документи. Макар че не става дума за същински арбитраж, доколкото и споразумението за арбитраж, и всички документи по делото, вкл. решението, са неистински, става ясно, че напълно безконтролното създаване на арбитражи (сега функционират над 40) и ограничените случаи, в които арбитражното решение може да бъде отменено от Върховния касационен съд (ВКС), представляват благоприятна почва за осъществяване на престъпна дейност. В допълнение, не съществуват реални средства и за последващ контрол. Макар такъв да е възложен през 1993 г. на министъра на правосъдието, той не разполага с адекватен инструментариум да констатира нарушенията и съответно да ги санкционира.

В отговор на установените проблеми и с цел общо подобряване на уредбата на арбитража на територията на България се предлага система от законодателни промени, насочени към подобряване на защитата на страните в арбитражното производство, укрепване на правната сигурност и доверието в дейността на арбитражите. Промените са съобразени с факта, че посочените международни актове не препятстват държавите, присъединили се към тях, да уреждат в националното си законодателство правила относно създаването на арбитражен съд с място на дейност на територията на съответната държава, изискванията към арбитрите и основанията за отмяна на арбитражни решения.

II. Предложения за изменение и допълнение на правната уредба

1. Изменя се наименованието на закона на Закон за арбитража.

Преодолява се подходът вътрешният арбитраж да се урежда чрез § 3 от преходните и заключителни разпоредби на ЗМТА (нов, ДВ, бр. 93 от 1993 г.) Разпоредбите, съдържащи се там, са изведени на съответното систематично място в основния текст на закона. Това налага и промяна в чл. 1 относно предмета на закона и компетентността на арбитража.

2. Създаване на регистър на арбитражите.

Законопроектът предвижда създаване на регистър на арбитражите като структурирана база данни в електронна форма, която съдържа информация относно постоянни институции, осъществяващи арбитражна дейност със седалище в Република България, както и относно арбитражните производства, образувани пред арбитраж, създаден за решаване на определен спор или пред постоянна арбитражна институция със седалище в чужбина. Регистърът на арбитражите се води и поддържа от Министерството на правосъдието.

Съгласно предложенията в законопроекта, арбитраж с място на територията на Република България може да се провежда от постоянна арбитражна институция със седалище в Република България, вписана в регистъра на арбитражите. Законът въвежда определени изисквания за вписване в регистъра, с оглед на необходимостта от въвеждане на регулация на дейността по правораздаване, тъй като осъществяването ѝ засяга установения обществен ред в Република България, както и имуществените права на гражданите и юридическите лица. Специфични правила се въвеждат за вписване на международен арбитраж ad hoc и на чуждестранен арбитраж, който осъществява дейност в страната. Създаване на вътрешен арбитраж ad hoc не се допуска.

Вписването на арбитража е условие за правомерно осъществяване на дейност. Арбитражно решение, постановено от невписан в регистъра арбитраж или от невписан арбитър, ако е извън листата на арбитражната институция, е нищожно.

С оглед защита на поверителната информация, предмет на разглеждане в арбитражните производства, законът предвижда само малка част от информацията в регистъра да бъде публично достъпна – обстоятелствата относно идентификацията на постоянната арбитражна институция и юридическото лице, към което е създадена, както и основни данни за арбитрите, чрез които арбитражът осъществява дейността си. Достъп до останалите данни и документи в регистъра имат съдът, министърът на правосъдието и служителите от инспектората на министъра на правосъдието по Закона за съдебната власт, както и страните в арбитражното производство.

Предвижда се Министерството на правосъдието да събира такси в размери, определени с тарифа на Министерския съвет, за предоставяне на определени услуги от регистъра на арбитражите.

3. Повишаване на изискванията към арбитрите.

Изискванията в действащата редакция на чл. 11, ал. 3 ЗМТА се допълват чрез въвеждане на нови, с оглед осигуряване на условия за правораздаване от арбитри, които имат необходимите професионални и лични качества – да не са осъждани, без оглед на вида на престъплението и наложеното наказание; да не са лишавани от правото да упражняват определена професия или дейност, или да заемат определена длъжност; да не са в производство по несъстоятелност и невъзстановен в правата си несъстоятелен или да са осъждани за банкрут.

4. Усъвършенстване на процесуалните правила за водене на арбитражните производства.

В чл. 12 ЗМТА са прецизирани и осъвременени правилата за назначаване на арбитри при липса на избор от страните. Председателят на Българската търговско-промишлена палата е запазен като назначаващ орган само по международни дела ad hoc в съответствие с Европейската конвенция за външнотърговски арбитраж (ДВ, бр. 57 от 21 юли 1964 г.). На Софийския градски съд се възлага компетентността да бъде назначаващ орган при международен арбитраж за решаване на спор, който не произтича от търговска сделка. В останалите случаи назначаването на арбитър при липса на избор е ръководителят на съответната арбитражна институция. Чрез този подход се отчита наличието на повече арбитражни институции, които биват третирани равнопоставено.

Законопроектът въвежда допълнителни гаранции за защита на процесуалните права на страните в арбитражното производство. В чл. 32 се предвиждат условия за редовно връчване на исковата молба и приложените към нея доказателства, съобщенията за насрочване на първото заседание за разглеждане на арбитражното дело, както и на постановеното арбитражно решение. За да бъдат действително получени, тези най-важни актове се връчват на ответника чрез нотариус или частен съдебен изпълнител, ако не са могли да бъдат връчени реално при първия опит за връчване, направен чрез универсална пощенска услуга за препоръчани пратки или чрез куриерска услуга, извършена от регистрирано лице, вписано в публичния регистър за оператори на неуниверсални пощенски услуги.

Завишена закрила е предвидена за физическите лица, които не са търговци или предприемачи, не са поели или обезпечили задължение за търговец и спорът не е свързан с тяхното качество на съдружник или акционер. По отношение на тези лица не се прилагат фикциите за връчване, каквото реално не е извършено. Тъй като при този подход е възможно арбитражното производство да не може да се развие, се предвижда, че по искане на ищеца опитите за връчване могат да продължат или делото да бъде прекратено. В последния случай той има право да предяви иска си пред държавния съд.

Посочената категория физически лица са защитени и чрез неприложимост спрямо тях на мълчаливото съгласие за арбитраж, изразяващо се в извършване на процесуални действия без възражение за липса на арбитражно споразумение (чл. 7).

Предлага се решение и на проблема с ненадлежното уведомяване на страните за постановеното арбитражно решение. Съгласно действащата редакция на чл. 41, ал. 3 ЗМТА, решението се смята за обявено с връчването му на една от тях. Новата редакция на тази разпоредба изисква решението да бъде публикувано в електронното досие на арбитражното дело или в регистъра на арбитражите, ако е постановено от арбитраж, създаден за решаване на определен спор. В допълнение на това, решението се изпраща на страните и едва след връчването му на двете страни, то влиза в сила и подлежи на принудително изпълнение.

Разпоредбата на чл. 46а ЗМТА се допълва с изискване всеки арбитражен съд да води деловодство и архив, за да бъдат създадени условия за проверка на провежданите арбитражните производства. Деловодството, което осигурява информация за арбитражните дела, се поддържа и в електронна форма, като за всяко дело се образува електронно досие. Достъп до електронното досие се осигурява на страните, на арбитрите по делото, на съда и на министъра на правосъдието. В архива се съхраняват приключените дела за срок до 10 години, а решенията и сключените спогодби - за срок от 50 години.

5. Изменение на правилата за отмяна на арбитражното решение и спиране на изпълнението.

За укрепване на правната сигурност и предотвратяване на неблагоприятното засягане на имуществените права на гражданите и юридическите лица законопроектът предлага допълване на разпоредбите относно основанията за нищожност, отмяна и спиране на изпълнението като обезпечителна мярка на исковете по чл. 47 ЗМТА.

Сред основанията за отмяна на арбитражното решение по чл. 47, ал. 1 ЗМТА се възстановява отменото през 2017 г. – „арбитражното решение противоречи на обществения ред в Република България“. Това ще даде възможност на ВКС да отмени решение, което е в очевидно противоречие с основни положения на българското право и да го върне за ново разглеждане от арбитража.

Въвежда се и друго основание за отмяна - ако по надлежния съдебен ред се установи неистинност на документ, на показания на свидетел, на заключение на вещо лице, върху които е основано решението, или престъпно действие на страната, на нейния представител, на член от състава на арбитража или негов служител във връзка с решаването на делото. Основанието е аналогично на уреденото в чл. 303, ал. 1, т. 2 ГПК. Това основание е необходимо в арбитражното производство, предвид установените случаи на злоупотреби с арбитражни решения през последните години.

Основанията за нищожност на арбитражното решение са разширени, като наред с произнасяне по неарбитрируем спор, решението е нищожно и когато е постановено от арбитраж или от арбитър, които не са вписани по съответния ред в регистъра на арбитражите. Нищожността се прогласява от ВКС по иск на някоя от страните или техни правоприемници, като искът не е ограничен със срок. ВКС има право да констатира нищожност и служебно, когато е сезиран с иск за отмяна на арбитражното решение на друго основание.

Измененията и допълненията в чл. 48 се отнасят до сроковете и условията за предявяване на искове за отмяна, в зависимост от основанието за това. Разпоредбата на чл. 49 е допълнена с последиците от отмяна и установяване на нищожност на арбитражното решение на новите основания.

Сред пречките за защита на правата на страните в арбитражното производство са таксите за разглеждане на исковете за отмяна, които сега са идентични с тези за предявяване на иск пред съда – 4% върху интереса. Идеята е, доколкото ВКС не разглежда делото по същество, да бъде определена по-ниска такса – напр. 1% от интереса, но не повече от определен горен праг. Това следва да стане чрез изменение на Тарифата за таксите и разноските, които се събират от съдилищата по ГПК. За осигуряване на защитата на засегнатата от решението страна законопроектът предвижда, че ВКС може да спре изпълнението и без обезпечение, когато са налице убедителни писмени доказателства за наличие на основание за отмяна.

6. Проверка за нищожност на арбитражното решение преди издаване на изпълнителен лист.

Съгласно действащата редакция на чл. 51, ал. 1 ЗМТА, окръжният съд, в района на който е постоянният адрес или седалището на длъжника, издава по молба на заинтересованата страна изпълнителен лист въз основа на влязлото в сила арбитражно решение. Към молбата се прилагат арбитражното решение и доказателството, че то е връчено на длъжника по изпълнението. Съдът отказва издаване на изпълнителен лист въз основа на нищожни по смисъла на чл. 47, ал. 2 от Закона за международния търговски арбитраж решения (чл. 405, ал. 5 ГПК). Създаването на регистър на арбитражите и електронно досие на арбитражното дело ще позволи на съда да извърши проверка дали решението не е нищожно и съобразно новите основания в чл. 47, ал. 2 ЗМТА.

7. Разширяване на обхвата на последващия административен контрол, осъществяван от министъра на правосъдието.

В отговор на обществените очаквания за засилване на контрола, осъществяван от министъра на правосъдието по отношение на дейността на арбитражите, законопроектът предлага съответни изменения и допълнения в заглавието и в разпоредбите на глава осма „Административнонаказателна отговорност“. Разширяването на приложното поле, въвеждането на нови санкции и мерки е насочено към повишаване на ефективността на последващия административен контрол върху арбитражна дейност, провеждана на територията на Република България.

Инспекторатът може да извършва и случайни проверки без конкретен повод и има служебен достъп до електронния архив на всички висящи и приключили арбитражни дела. В съответствие с това правомощие, законопроектът предвижда, че Върховният касационен съд изпраща на министъра на правосъдието всяко решение за обявяване на нищожност или отмяна на арбитражното решение, а окръжният съд ще изпраща разпореждането, с което отказа издаване на изпълнителен лист.

Увеличават се предвидените в чл. 53 глоби и се въвеждат имуществени санкции за постановяване на арбитражно решение по спор с потребител. Въвеждат се нови състави на административнонаказателна отговорност за постановяване на арбитражно решение от арбитър, който не е вписан в регистъра на арбитражите, за извършване на арбитражна дейност в нарушение на изискванията за регистрация на арбитражните институции и на арбитражните производства, създадени за решаване на определен спор.

Наред със съществуващата възможност за издаване на задължителни указания до арбитражите, се въвежда и възможност министърът на правосъдието да разпореди заличаване на арбитраж от регистъра при извършване на системни тежки нарушения на закона.

В допълнителните разпоредби се съдържат определения на новите понятия, въведени с измененията на закона.

В преходните и заключителните разпоредби е уредено положението на заварените случаи. Споразуменията за арбитраж ad hoc се прекратяват, освен когато се касае за международен арбитраж. Образуваните към датата на влизане в сила на закона арбитражни дела се довършват съобразно неговите правила. Това се отнася и за започналите производства за вътрешен арбитраж ad hoc.

III. Цели, които се поставят с приемането на проекта на Закона за изменение и допълнение на Международния търговски арбитраж

1. Укрепване на правната сигурност и доверието в правораздаването, провеждано от арбитраж на територията на Република България.

2. Улесняване на достъпа до правосъдие чрез използването на арбитража като алтернативна форма за решаване на имуществени спорове;

3. Подобряване на бизнес средата в Република България чрез създаване на условия за бързо и ефективно разрешаване на търговски спорове от арбитражи, които се ползват от добра репутация и обществено доверие.

Съгласно Програмата за управление на Република България за периода 2025 г. - 2029 г., приета с Решение № 91 на Министерския съвет 24 февруари 2025 г., сред основните приоритети в управлението на страната ще бъдат изграждането на ефективна, прозрачна и справедлива правосъдна система, която осигурява реален достъп до правосъдие, бързина и прозрачност в съдебните производства, разширяването на обхвата на електронното правосъдие и провеждането на истинска реформа, която да доведе до връщане на доверието на гражданите в съдебната власт. В съответствие с това, в сектор „Правосъдие“ ще се работи за подобряване на ефективността, прозрачността и справедливостта на правосъдната система в Република България, а основните приоритети ще бъдат ефективен достъп до правосъдие, което включва осигуряване на навременен и справедлив достъп до правосъдната система за всички граждани, ускоряване на съдебните процеси. Без да е изрично формулирано като специфична цел, укрепването на доверието в правораздаването от арбитража има пряко отношение към изпълнението на посочените основни приоритети в управлението на страната и в частност – в сектор „Правосъдие“.

IV. Очакваните резултати от прилагането на закона са:

1. Увеличаване на търсенето на арбитраж за решаване на търговски и имуществени спорове, провеждани при спазване на изискванията на закона;

2. Намаляване на натоварването на съдебната система във връзка с разглеждане на съдебни дела по повод на търговски и имуществени спорове;

3. Намаляване на броя на случаите на отказано изпълнение на арбитражни решения, отмяна и обявяване на нищожност на арбитражните решения и на други нарушения при провеждане на арбитраж.

V. Финансови и други средства, необходими за прилагането на новата уредба

За прилагане на новата правна уредба е необходимо да се осигури финансиране за изграждане на регистъра на арбитражите и за неговото функциониране.

Към проекта е изготвена частична предварителна оценка на въздействието, съгласно чл. 20, ал. 2 от Закона за нормативните актове и чл. 30б от Устройствения правилник на Министерския съвет и неговата администрация.

Съгласно чл. 26, ал. 3 ЗНА проектът на акт, заедно с мотивите към него, частичната предварителна оценка на въздействието и становището на дирекция „Модернизация на администрацията“ на Министерския съвет са публикувани на интернет страницата на

Министерството на правосъдието, както и на Портала за обществени консултации към Министерския съвет.

Арбитражната дейност има последици, които засягат установения обществен ред в Република България, както и имуществените права на гражданите и юридическите лица. Арбитражните решения подлежат на принудително изпълнение, а действащата уредба не позволява упражняването на ефективен предварителен или последващ контрол върху дейността на арбитражите, арбитрите и постановените арбитражни решения. Налице е необходимост от приемане на законодателна уредба във възможно най-кратки срокове, която да ограничи използването на арбитража в престъпни схеми за осъждане на физически и юридически лица въз основа на неистински документи, както и извършването на други сериозни нарушения.

Предвид гореизложеното, проектът за акт ще бъде публикуван на Портала за обществени консултации и на интернет страницата на Министерството на правосъдието за провеждане на обществени консултации в 14-дневен срок съгласно чл. 26, ал. 4 от Закона за нормативните актове.

За постъпилите становища е съставена справка по чл. 26, ал. 5 ЗНА, която е публикувана на интернет страницата на Министерството на правосъдието, както и на Портала за обществени консултации към Министерския съвет.

VI. Анализ за съответствие с правото на Европейския съюз и други изисквания

Законопроектът не е свързан с прилагането актове от правото на Европейския съюз.

Законопроектът не съдържа разпоредби, транспониращи актове на Европейския съюз, поради което не е приложена таблица за съответствие с правото на Европейския съюз.

Относно съответствието на проектозакона с Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи и с практиката на Европейския съд по правата на човека е изготвена справка от Министерството на правосъдието.